

Empatija je povezana z *etiko skrbi in odgovornosti* za ljudi v nesrečnih okoliščinah.

Etika skrbi temelji na teoriji o odnosnosti in soodvisnosti človeške narave. Vodilno načelo etike skrbi je, da ljudje za preživetje, za kakovost življenja potrebujemo drug drugega, odnose, komuniciranje, opore in razmerja skrbi.

Pomemben del empatije in etike skrbi je *zaupanje*, da drugim ljudem dovolimo in omogočimo, da se odzovejo na naše težave, da se zanesemo na kompetentnost in pripravljenost drugih. Skrb in zaupanje sta torej pomembna in dinamična vidika empatičnega in podpornega komuniciranja.

Eden od izjemno močnih dejavnikov, ki zavirajo pripravljenost na pomoč in podporo, je predpostavka o »*pravično urejenem svetu*«. Gre za zdravorazumsko predpostavko, da je svet v glavnem urejen pravično, tako da v življenju vsakdo dobi to, kar si zasluži, zato je vsak sam odgovoren za svoje težave in probleme.

Priporočena literatura:

Avermaet, E. v. (1995): *Cooperation and Competition*. V: A. S. R. Manstead, M. Hewstone (ur.), *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*. Oxford, Blackwell

Barbee, A. P., Cunningham, M. R. (1995): *An Experimental Approach to Social Support Communications: Interactive Coping in Close Relationships*. V: B. R. Burleson (ur.), *Communication Yearbook*, 18, London, Sage

Burleson, J. K., MacGeorge, E. L. (2002): *Supportive Communication*. V: M. L. Knapp, J. A. Daly (ur.), *Handbook of Interpersonal Communication*. Sage, London

Bierhoff, H. W. (1995): *Prosocial Behavior*. V: M. Hewston, W. Stroebe, G. M. Stephenson (ur.), *Introduction to Social Psychology*. Blackwell, Oxford

Sevenhuijsen, S. (2003): *Prostor za skrb. Pomen etike skrbi za socialno politiko*. V: S. Sevenhuijsen, A. Švab (ur.), *Labirinti skrbi. Pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko*. Mirovni inštitut, Ljubljana

Ule, M. (2003): *Spregladana razmerja. O družbenih vidikih sodobne medicine*. Aristej, Maribor

VIII. DEL: MEDKULTURNO KOMUNICIRANJE

ZNAČILNOSTI MEDKULTURNEGA KOMUNICIRANJA

Kadarkoli komuniciramo z ljudmi, ki živijo v drugi kulturi ali mikrookulturi, poteka medkulturno komuniciranje, ne le komuniciranje med posameznimi osebami. Ko govorimo o medkulturnem komuniciranju, najprej pomislimo na jezikovne ovire. Vendar je vsakomur, ki ima izkušnjo komuniciranja s pripadniki drugih jezikovnih skupin, jasno, da poznavanje jezika še ne pomeni nemotene komunikacije. Medkulturno komuniciranje pomeni interakcije, odnose, stike, samopredstavljanje, oblikovanje samopodobe drugih med člani različnih socialnih, kulturnih skupin. Zato predstavlja večjo težavo odnosni vidik komuniciranja kot sporočevalski. Tu prihaja do usodnejših motenj in nesporazumov, saj jezikovne nesporazume lažje rešimo in jezikovne spodrsaljaje lažje opravičimo.

Pravzaprav medkulturno komuniciranje ne poteka samo med pripadniki različnih jezikovnih skupin, ampak tudi znotraj iste jezikovne skupine. Vsakdo izmed nas je pripadnik različnih socialnih skupin ali skupnosti, na primer spolne, starostne, poklicne, bivalne, ki razvija svojo in svojsko mikrookulturo, ki jo moramo upoštevati, če nečemo, da bi v komuniciranju prihajalo do motenj in nesporazumov. Nekatere od teh mikrookultur so glede na večinska kulturna okolja podrejene ali obrobne. Tedaj govorimo o komuniciranju med prevladajočo in obrobno kulturo.

Medkulturno komuniciranje je zahtevno, saj gre za srečanje ali trk kultur, ne samo oseb. V medkulturnem komuniciranju je treba upoštevati tudi medkulturne razlike in različne socialne kontekste ter ozadja, povezana s temi razlikami, in ne samo medosebnih razlik. Zahteva še več empatije, odnosnega sporazumevanja, postavljanja na stališče drugih, spreminjanja perspektiv, pozicioniranja, postavlja še več komunikacijskih, socialnih, etičnih zahtev, ki lahko povzročajo nesporazume, motnje in lome v komuniciranju. Po drugi strani pa je medkulturno komuniciranje vznemirljivo in zanimivo, ker omogoča pretok različnih znanj in izkušenj, tradicij, vrednostnih in življenjskih orientacij, razumevanje in sprejemanje različnosti in drugačnosti.

Peter Steiner, The New Yorker Collection

Vir: <http://www.cartoonbank.com>

Prav medkulturno komuniciranje lahko vzpostavlja mostove med različnimi kulturami, skupinami, mikrookolji, pospešuje medskupinsko, meddržavno in medetnično izmenjavo, zmanjšuje mednarodne, medetnične, medskupinske in medosebne konflikte in pomaga k osebni rasti posameznikov zaradi zmožnosti razumevanja drugih in drugačnih. To je osnovni korak v razvoju razumevanja različnosti. Lahko rečemo, da šele v medkulturnem komuniciranju zaživijo vse možnosti in dometi komuniciranja. Medkulturno komuniciranje je preizkus sposobnosti komuniciranja in metakomuniciranja, sprejemanja različnosti, negotovosti.

Medkulturne razlike niso posledica naključnih dogodkov, ampak se razvijejo iz kulturnih razlik, na katere vplivajo družbenoekonomske, zgodovinske, socialno psihološke razlike med različnimi socialnimi okolji. Te razlike so v medkulturnem komuniciranju kategorizirane v vrsto dimenzij, kot so: individualizem – kolektivizem; bližina – distanca; odprtost – zaprtost; rutine, navede, življenjski slogi; vrednote in ideologije.

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je Edward Hall (1966) definiral temeljne značilnosti medkulturnega komuniciranja in postavil razliko oziroma delitev na:

- ▶ *kulture stika* ali tople kulture, ki cenijo interakcijsko in čustveno bližino, pogosto uporabo dotika, pogostejše očesne stike in pogostejšo gestikulacijo;
- ▶ *kulture odsotnosti stika* ali hladne kulture, ki uporabljajo manj neverbalnih znakov in so čustveno zadržane.

To delitev so v zadnjem desetletju sicer kritizirali kot poenostavljeno, saj predvsem zaradi velikih medkulturnih sprememb nima več reflektivne in interpretativne moči. Neulip (2003) zato kot kjučne za razumevanje tega procesa predlaga naslednje tri dimenzije medkulturnega komuniciranja:

Prva dimenzija zajema *načine sporočanja* v različnih kulturah. Po tem kriteriju razlikuje med:

- ▶ *kulturami nizke kontekstualnosti*, to je takšnimi, ki le šibko uokvirjajo načine komuniciranja in dopuščajo ljudem, pripadnikom teh kultur, precej izbire;
- ▶ *kulturami visoke kontekstualnosti*, ki močneje določajo načine komuniciranja med svojimi člani.

Sodobne zahodne kulture sodijo na primer h kulturam nizke kontekstualnosti. *Kulture nizke kontekstualnosti* za izražanje svojih občutij, misli in predstav uporabljajo predvsem jezik, pri čemer skušajo biti v izražanju kar se da neposredne in jasne. Manj se naslanjajo na neverbalno komuniciranje. Zelo spoštujejo jezikovno spretnost in tekoče govorjenje. Cenijo tudi neposrednost v izražanju mnenj in želja.

Predvsem za azijske kulture pa naj bi bila značilna *visoka kontekstualnost*, na primer Japonska, Koreja, Indija naj bi bile visoko kontekstualne družbe. V kulturah visoke kontekstualnosti je pomemben del sporočil zakodiran v ne-

verbalnih ključih in močno odvisen od kontekstov komuniciranja, od časa, kraja, odnosa, situacije. V teh kulturah močno cenijo odnosni vidik komuniciranja, harmonijo v odnosnem vidiku, kar pomeni spoštovanje formalnih in neformalnih pravil odnosnega komuniciranja, odnosno razumevanje in sporazumevanje. Ljudje zato radi uporabljajo bolj posredne načine govora, ki predpostavljajo, da znajo komunikacijski partnerji »zapolniti« manjkajoče dele govora ali besedila.

Druga dimenzija zajema načine oblikovanja identitet v različnih kulturah. Glede na ta kriterij Neulip (2003) loči:

- ▶ individualistične kulture,
- ▶ kolektivistične kulture.

Individualistične kulture cenijo osebo, osebno identiteto, podpirajo prepričanja o ločenosti in edinstvenosti vsake osebe, podpirajo neodvisnost in samozadostnost osebe oziroma sebstva. Identitete so edinstvene, določene po osebnih dosežkih posameznikov. Takšna je na primer zlasti sodobna ameriška kultura in sploh vse zahodne kulture, ki močno cenijo avtonomnost, mladost, vitalnost, individualnost, iznajdljivost, izvirnost in dosežke posameznikov.

Nasprotno pa *kolektivistične kulture*, na primer številne kulture v Aziji in Latinski Ameriki, cenijo skupnost, skupnostno oblikovanje identitet in sebstev, spoštujejo usmeritev na »nas« in manj usmeritev na »mene«, močno cenijo red v socialnih odnosih, dolžnosti, tradicijo, starost, skupinsko varnost in hierarhičnost. Identiteta je skupnostno določena s članstvom v razširjenih družinah, posameznika cenijo po njegovem prispevku k skupinskemu dosežku.

Tretja dimenzija je *razlika v porazdelitvi moči* v različnih kulturah. Nanaša se na stopnjo, v kateri posamezni člani kakšne družbe oziroma kulture sprejemajo neenakost v socialni moči kot nekaj upravičenega. Po tem kriteriju se kulture delijo na:

- ▶ egalitarne kulture,
- ▶ hierarhične kulture.

Kulture, ki dopuščajo majhne razlike v socialni moči svojih članov, skušajo kar najbolj zmanjšati razlike med socialnimi razredi in sloji. Takšne so na primer nekatere sodobne evropske socialdemokratske kulture.

Nasprotno pa nekatere druge kulture, na primer tradicionalne azijske, gradijo na razlikah v socialnih močeh in imajo zelo razvit čut za hierarhijo in vlogo avtoritet.

Neverbalno medkulturno komuniciranje

Temeljni pogoj za medkulturno komuniciranje je uporaba skupnega jezika. Vendar celo tedaj, kadar govorec povsem obvlada drug jezik, lahko pride do nesporazumov, če ne obvlada *jezikovne pragmatike*, to je večinoma implicitnih pravil o tem, kdaj, kako in čemu v določeni jezikovni skupnosti uporabljamo

določene jezikovne oblike. Na Škotskem, na primer, ni vljudno spraševati drugih o tem, kaj in kdaj so jedli, na Tajskem ni vljudno odkrito in javno nasprotovanje sogovorniku, v Braziliji ni vljudno zahtevati točnosti, pri nas v Sloveniji pa na primer ni vljudno, da pretiravamo z lastno ali tujo hvalo. Če naš sogovornik v tujem jeziku krši kakšno od neformalnih pravil govorne pragmatike, pa sicer obvlada jezik, bomo prej domnevali, da nas žali, da se dela iz nas norca in podobno, kot pa da še ne pozna dovolj govornih navad, in bomo sami »krenili v napad« ter bomo s tem po nepotrebnem povzročili komunikacijski lom in medsebojno nezaupanje.

Vse te razlike se še bolj kot v jezikovni kulturi kažejo v neverbalnem komuniciranju. Neverbalno komuniciranje ni omejeno z jezikovno kulturo, presega meje verbalnega jezika. Raziskave kažejo, da je veliko neverbalnih znakov in simbolov, ritualov kulturno ali subkulturno oblikovanih, pogosto prav zaradi oblikovanja skupinske identitete in razlikovanja od drugih (sub)kulturnih identitet. Znak s palcem navzgor predvsem v ameriški kulturi pomeni »v redu« in ima pozitiven pomen. V številnih drugih kulturah pa ravno ta znak pomeni vulgarno seksualno povabilo in nadlegovanje. Medkulturne razlike, ki jih ne povzročajo jezikovne pregrade in nerazumevanje, povečuje večpomenskost neverbalnega komuniciranja.

Ravno zaradi nepoznavanja neverbalnega jezika drugih kultur pogosto prihaja do zavračanja drugih kultur in manjšin kot vulgarnih ali nekulturnih. Da je to moteče tudi v profesionalnih odnosih, opozarja že eden prvih analitikov neverbalnega prostorskega komuniciranja, Edward T. Hall (1959). Ugotavlja namreč, da se Američani počutijo prijetno v poslovnem komuniciranju, če stojijo vsaj dve dolžini rok vsaksebi, ljudje v Latinski Ameriki pa ponavadi tudi v poslovnih odnosih stojijo mnogo bliže. Razdalja, ki je za Latinoameričane povsem dopustna, je za Severnoameričane že neznosna in signalizira seksualno željo ali agresijo. Nasprotno pa v Latinski Ameriki ljudje ocenjujejo Severnoameričane kot hladne, zaprte vase in neprijazne, ker stojijo tako daleč vsaksebi, kadar se pogovarjajo (Hall, 1959). Če se srečata poslovna partnerja iz teh dveh kultur, bo mogoče partner iz Latinske Amerike poskušal z bližino zmanjšati prepad med njima, Američan pa se bo umikal in partnerja doživljal kot nekultiviranega. Pri tem se bosta oba začela počutiti neprijetno, čeprav mogoče ne bosta niti vedela zakaj.

V Severni Ameriki pa so ljudje na primer navajeni na veliko bolj neformalno vedenje v pogovorih kot v nekaterih azijskih državah in hitreje preidejo od neosebne, stvarnega načina, k bolj osebnemu načinu pogovora. So tudi bolj tolerantni do jezikovnih napak sogovornikov. Vse to jim pomaga, da lažje prebrodijo težave v srečanju z osebami iz drugih kultur, če so sami gostitelji. Drugače je, če so Američani sami gostje v azijskih državah. Tam domačini njihovo vedenje pogosto ocenjujejo kot drzno, nevljudno, arogantno. Seveda se Američani včasih zares obnašajo arogantno, nevljudno, gospodovalno, vendar velik del komunikacijskih nesporazumov med Azijci in Američani lahko pripišemo tudi njihovem manj formalnemu in neposrednejšemu komunikacijskemu slogu, ki je tuj ljudem v azijskih državah. To velja zlasti tam, kjer obstaja močna tradicija konfucijanstva, ki poudarja umirjenost, obvladan nastop, formalno vljudnost, kar najmanjše izražanje čustev in spoštovanje

družbene hierarhije. V Indoneziji na primer ljudje sedijo na tleh, ko se pogovarjajo, in strogo pazijo, da si ne kažejo pet, ker je to zanje znak, da podcenjujejo sogovornika.

Podobno kot prostorska razdalja oziroma bližina se medkulturno razlikujejo tudi pravila pri očesnih stikih. Neposredni očesni stiki in strmenje v oči so sprejemljivi za kulture Latinske Amerike, arabski in mediteranski svet. Po drugi strani je za azijske kulture in Daljni vzhod strmenje v oči dovoljeno samo občasno ali pa še to ne. V ZDA široko odprte oči signalizirajo presenečenje ali spraševanje, na Kitajskem pa izražajo strah ali zamero (Trenholm, Jensen, 2000; 380). Tudi v teh kulturah odstopanje od kulturnih pravil pri pripadnikih povzroča nelagodje. Celotno znotraj kultur imajo lahko različne skupine svoja subkulturna pravila neverbalnega vedenja. Za nekatere družine je značilno močno izkazovanje čustev in pripadnosti med člani, na primer s poljubljanjem, objemanjem in drugimi telesnimi stiki. Družine, ki takih pravil nimajo, lahko tako izkazovanje čustev doživljajo kot pretirano, ogrožajoče, prisilno.

Kulturno pa ni pogojen samo način izražanja čustev in drugih neverbalnih sporočil, ampak tudi intenziteta izražanja. V nekaterih kulturah trdna pravila zapovedujejo prepoved izražanja čustev, druge pa dovoljujejo vso intenziteto izraznosti. Znano je, da japonska kultura zapoveduje kontrolo čustev in sploh neverbalnega izražanja in da je neverbalni jezik dokaj kulturno kodificiran in dopušča manj individualnih variacij, medtem ko na primer kultura Latinske Amerike dopušča veliko svobodo v neverbalnem izražanju, predvsem v izražanju čustev. Zanimivo je, da zaradi tega ni nič bolj nasilna. Raziskave celo kažejo, da je v teh kulturah obilo pozitivnih čustev in izkazovanja simpatij med ljudmi. Če se zavedamo, da je neverbalni jezik, izkazovanje čustev, bližine posledica kulturnih razlik, lahko v komuniciranju postanemo bolj strpni in razumevajoči.

Kulture se razlikujejo tudi v načinih samopredstavljanja in odnosnega komuniciranja. Nekatere kulture imajo zelo subtilna pravila za samorazkrivanje in visoke kriterije za ohranjanje samopodobe in modeliranje drugega. V kolektivističnih kulturah, kot je na primer kitajska kultura, je ohranjanje samopodobe povezano s spoštovanjem pravil skupnosti. V bolj individualističnih kulturah, kot je na primer sodobna ameriška kultura, pa je ohranjanje samopodobe povezano z individualnimi dosežki, uspehi. Zato se njeni pripadniki ne čutijo tako hitro prizadeti, kadar se drugi ljudje ne vedejo v skladu s pravili medosebnega vedenja ali v skladu s svojo skupinsko pripadnostjo, bolj pa so občutljivi na osebne uspehe in prestiž.

Pripadniki kolektivističnih kultur se izogibajo takšnim interakcijam, ki bi lahko privedle k interakcijskim zadregam, zato so v medskupinskem in medkulturnem komuniciranju bolj previdni. Člani kolektivistično usmerjenih kultur si tudi bolj prizadevajo k prikrivanju svojih zadreg in poudarjajo nemoten potek interakcij.

Kadar pride do poškodb samopodobe, »obraz«, uporabljamo različne strategije za »popravljanje poškodb obraza«, kot smo videli v poglavju o odnosnem

komuniciranju. Strategije za ohranjanje samopodobe segajo od prikrivanja zadreg, opravičil, do samoironije ali napetosti, zamer in odkritih medosebnih spopadov. Tudi te strategije so v mnogočem kulturno pogojene. Američani se na primer pogosto zatečejo k samoironiji, Japonci raje uporabijo opravičila (Sueda, Wiseman, 1992). Tudi tu lahko pride do težav, kajti Japonci bodo morda ameriške šale ali ironijo razumeli kot znak neresnosti, Američani pa japonska opravičila kot priznanje odgovornosti za storjeno. Oboje je lahko napačno. Neujemanje glede načinov odpravljanja zadreg je torej lahko povod za nove zadrege.

Tudi kritiko v različnih kulturah izražamo in sprejemamo različno. Zahodnjaki, na primer, poznamo bolj aktivne oblike kritike kot Japonci. Izražanje kritike lahko zopet izziva nova nesoglasja in zadrege, ki terjajo novo popravljanje odnosov. Če izrečemo kritiko, jo lahko partner sprejme kot žalitev, in to je ponavadi težje popraviti kot prvotno dejansko ali umišljeno napako. V japonski kulturi je priljubljena metoda preseganja zadreg *posnemanje* komunikacijskega partnerja oziroma prilagajanje njegovemu komunikacijskemu in vedenjskemu slogu.

Pomembna in uspešna metoda za popravljanje komunikacijskih zadreg je humor. S primerno šalo lahko neprijetno situacijo nenadoma spremenimo v prijazno. Humor ima veliko moč povezovanja med ljudmi in določene kulture ga zelo cenijo. Vendar tudi za to, kar je smešno v eni kulturi, še zdaleč ni nujno, da je smešno v drugi; težko je priti tudi do medkulturnega soglasja o tem, kdaj postane humor žaljiv. Za moške so lahko šale o blondinkah zabavne, za ženske so žaljive. V nekaterih kulturah ljudje močno cenijo racionalnost in s tem tudi ironijo in absurdne šale kot nasprotje racionalnosti. Nasprotno pa v kulturah, kjer morda bolj cenijo dobro počutje, sproščenost, intuitivnost, manj cenijo absurдни humor, bolj pa situacijske šale in posrečene besedne igre.

Kulture se razlikujejo po uporabi neverbalnih kod. Raziskave neverbalnega komuniciranja pogosto opozarjajo na razlike v spolu. Nekateri teoretiki delijo razlike po spolu v neverbalnem komuniciranju na primarne (genetske) in sekundarne (kulturne). Primarne razlike naj bi izhajale iz bioloških potreb po razlikovanju med spoloma. Take so na primer fizične ali glasovne razlike. Druge razlike pa nastanejo iz kulturno predpisanih spolnih vlog in razlik med temi vlogami po spolu. Razlike, ki jih ugotavljajo raziskave, kažejo, da so ženske bolj izrazne v neverbalnem komuniciranju in neverbalne sporočila tudi lažje in bolje dekodirajo, bolje se tudi prilagodijo drugim udeležencem v interakciji.

Oblikovanje kulturne identitete v medkulturnem komuniciranju

Teorija, ki govori o neposrednem vplivu kulture in subkultur na komuniciranje, je *komunikacijsko prilagoditvena teorija* (Giles, Wiemann, 1987). Govori o tem, da ljudje približajo svoje komunikacijske vzorce lastni skupini in jih diferencirajo od tujih skupin. Razlike nastajajo zaradi identifikacije s (sub)kulturnimi normami, pričakovanji. Rezultat tega je oblikovanje posebnega kulturnega kolektivnega sebstva, kulturne identitete.

Ameriško-japonska socialna psihologinja Dorinne Kondo je zanimivo opisala preoblikovanje svoje prvotne ameriške identitete ter razvoj nove identitete v japonski kulturi (Wetherell, 1996). Po preselitvi na Japonsko je šla skozi dolgotrajno in mučno prilagajanje novemu okolju. Soočala se je z množico vsakdanjih postopkov, ritualov, obredov in ceremonij, ki jih povprečni Japonke ali Japonci zaznavajo in sprejemajo kot nekaj povsem vsakdanjega in spontanega. Vendar ni šlo le za zunanje prilagajanje, temveč za osvajanje novega načina mišljenja, notranjih monologov, samoocen in samopripisovanj, za novo umeščanje same sebe v družbo. Imela je občutek, da je porajanje njene japonske identitete podobno tajnemu zarotniškemu dogajanju in delovanju.

Socialno življenje na Japonskem je potekalo veliko bolj »skupnostno« kot v ZDA. Poudarjena je bila empatija in medsebojnost v socialnih interakcijah. Sprva se sploh ni znašla v tem dogajanju, čutila se je kulturno nekompetentno. Njena identiteta se je porajala »nekje vmes« med njo in drugimi ljudmi, ne v »njej«. Ko je opravljala zunanje dejavnosti, je morala razvijati tudi ustrezna nova občutja in čustva. Prav slednje jo je najbolj vznemirjalo, namreč medsebojno prežemanje in neločljivost telesnih kretenj in duševnih stanj, ki jih je terjalo vživljanje v japonsko družbo. Pri obredu pitja čaja nihče od navzočih ni (glavni) »subjekt« dogajanja. Vsi so le »udeleženci«. Vsak ima v tem dogajanju svojo vlogo, in v skladu s tem daje svoj osebni prispevek k situaciji ter jo s tem pomaga določiti.

Kondojeva je čez nekaj časa začutila, da ne more več jasno razlikovati med seboj in drugimi osebami. Svoje sebstvo je začela zaznavati kot nekaj, kar se prepleta s sebstvi drugih oseb. To ne pomeni, da so posamezne osebe v teh izmenjavah med seboj enake (enakopravne). Zlasti pomembne so razlike v socialnem položaju oseb, v pravicah in dolžnostih. Kondojeva opisuje svojo na novo razvijajočo se japonsko identiteto, kot »nastajajočo«, tako, ki se šele poraja. Identiteta ni povsem dokončno oblikovana celota, ni v sebi zaokrožena, temveč jo sestavlja več različnih oblik (konfiguracij), ki si med seboj deloma nasprotujejo. Za Kondojevo je bilo to mučno izkustvo, ker je v sebi prepletala veliko različnih vlog: ameriško žensko, znanstvenico in raziskovalko, japonsko ženo (Wetherell, 1996; 268).

Ugotovila je, da je pri Japoncih in Japonkah sestavljenost (pluralnost) identitet nekaj vsakdanjega. Delno je to značilno tudi za ljudi razvitih zahodnih družb, čeprav se tega ne zavedajo. Vsak dan se gibljemo skozi številne različne socialne kontekste in različne možnosti za svojo identiteto. Kondojeva poroča, da so pri oblikovanju identitete tudi omejitve, ki jih prinašajo s seboj okoliščine; v identiteto moramo vgraditi pomembne dogodke iz preteklosti, osebne ali socialne. Zbirka identitet tudi ne sme biti preveč razdrobljena (fragmentarna), kazati mora usklajenost in refleksivnost. Svojih različnih identitet se moramo zavedati in jih sprejeti.

Kot poroča Kondojeva, se je njena japonska identiteta gradila skozi vsakdanje ustaljene postopke, obrede in rituale, v družinskih odnosih, odnosih s sosedmi, sodelavci. Japonsko zaznavanje sebe bolj poudarja medsebojnost, manj pa avtonomnost in ločenost posamezne osebe od drugih. »Japonci samih sebe nimajo za tako pomembne« je značilna izjava, ki jo je Kondojeva slišala od

Japoncev, ko so se primerjali z zahodnjaki (Wetherell, 1996; 227). To pomeni, da dajejo prednost ohranjanju dobrih medsebojnih odnosov, četudi na račun svojih zasebnih čustev.

Poudarek na medsebojnosti je razviden tudi iz japonskega jezika, ki ima neverjetno množico jezikovnih oblik in izrazov za različne oblike odnosov. Medtem ko mi, Evropejci, tudi Slovenci, poznamo le nekaj osebnih zaimkov (jaz, ti, on, ona, ono, vi, oni, itd.), pozna japonščina več kot 200 različnih jezikovnih oblik in izrazov, s katerimi opisujejo odnose z drugimi ljudmi ali sami sebe. Tudi pomen besede »jaz« je drugačen. Kondojeva poroča, da angleška beseda »I« pomeni (prvo) osebo. Beseda »jaz« opozarja na to, da se čutimo mi sami, samoidentični v številnih situacijah. Pri tem jasno razlikujemo med seboj in okoljem. Japonci pa, nasprotno, z rabo različnih jezikovnih oblik opisovanja odnosov nenehno beležijo spremembe v odnosih in dogajanje v socialnem okolju.

Način, na katerega ljudje umeščamo sami sebe v procesu komuniciranja, je bistveno odvisen od vzorcev opisovanja sebe, samonanašanja, ki jih omogoča jezik. Slovnica (struktura) in uporaba (pragmatika) vsakdanjega jezika poudarjata določene oblike identitete in socialnih odnosov. Kondojeva ugotavlja, da je v japonščini skoraj nemogoče izreči stavek, ki ne bi vseboval odnosa med tistim, ki govori, in drugo osebo. Podobno so ugotavljali tudi nekateri drugi raziskovalci japonske kulture in jezika.

Po mnenju zagovornikov sociohistorične teoretske perspektive, na primer socialnega konstruktivizma, je občutenje samega sebe, dojemanje sebe in sploh odnos do sebe kulturni rezultat in konstrukt. Je rezultat ponotranjanja določenih diskurzov, javnih norm in ideoloških struktur. Kognitivni aparat le dodatno okrepi ali utrdi te kulturne učinke in jih ne ustvari iz sebe. Kultura podpira sheme sebstva kot lastnosti psihološkega subjekta. Oboje lahko obstaja le v okviru določene kulture. Sampson (1991) zavrača tudi predstavo o tem, da so strukture vedenja o nas samih nameščene (locirane) v naših glavah. Meni, da imajo te strukture korenine v zunanjih zgodovinskih in kulturnih procesih ter okoliščinah.

Kulturna identiteta je neločljivo povezana s socialnimi interakcijami med ljudmi, z medsebojnimi pripisovanji, pričakovanji in vsakdanjimi dejavnostmi, v katerih posameznik oblikuje in doživlja svojo življenjsko zgodbo kot povezano in smiselno celoto. Kulturna identiteta je tako predvsem sorazmerno trajen »socialni sistem« posameznika, ki je pomenljiv tako zanj kot za druge ljudi, s katerimi prihaja v stik. Ta sistem združuje indikatorje, ki omogočajo prepoznavanje in samoumeščanje posameznika kot nezamenljive družbene bitnosti ter mu omogoča refleksivno samonanašanje. Ta sistem ni kako duševno ali socialno dejstvo, ki bi nekoč nastalo in trajalo določen čas, temveč dosežek, ki ga je treba tako rekoč vsak dan in nenehno *potrjevati* in *izpogajati* (Ule, 2000; 187). To potrjevanje in izpogajanje poteka skozi soočenja identifikacij in razlikovanj, želja, skozi konfliktno igranje fantazem, potlačenih travm in socialnega nadzorovanja, sprejemanja in zavračanja pripisovanj in pričakovanj.

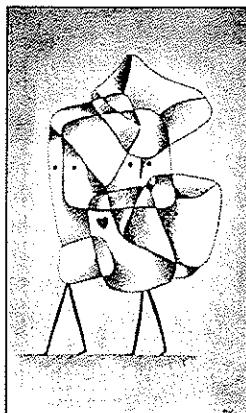
Kulturna identiteta je »soglasje definicij«, namreč sorazmerno in začasno uje-manje posameznikovih samopodob, ki jih nanj naslavlja družbeno okolje in kultura v kateri živi. Kulturna identiteta je rezultat družbenih pogajanj, je družbeni konstrukt. Čeprav nas izraz identiteta napeljuje na nek dosežek, ki daje prednost identificiranju, uresničenju želja in sprejemanju pripisovanj ter pričakovanj, je v resnici prav nasprotno; šele izkušnja neidentičnega, s čimer mislimo ves spekter razlikovanj, od medosebni in medskupinskih razlik do potlačenih travm in konfliktov ter zavračanj »definicij«, sploh omogoča »identično« in s tem identiteto.

Stuart Hall je takole izrazil to spoznanje: »Identiteta je strukturirana reprezentacija, ki lahko doseže svoj izraz skozi ozko oko negativnega. Mora iti skozi šivankino uho drugega, preden se lahko konstituira.« (Hall, 1991: 21) Kulturna identiteta se razvije prav ob srečanju z drugo kulturo. Kulturna identiteta je vedno začasen in nestabilen učinek odnosov, ki jo določajo z zarisovanjem razlik. Človekova socialna oziroma kulturna identiteta ni singularna, temveč je pluralna, pač glede na različna polja signifikantnih identifikacij in razlikovanj, skozi katera »potuje« posameznik v svojem življenju, skozi različna medkulturna srečanja in izkušnje.

Dejavnost identificiranja je vedno prepredena z razlikami in neujemanji. Identifikacija poteka na ozadju določenih skupno deljenih oznak, skupnega izvora, skupnih idealov ter vključuje določeno solidarnost in zvestobo posameznika tem osebam, skupinam, idealom. Kot poudarja Stuart Hall, tudi to ni noben naravni proces, temveč družbena konstrukcija. Identifikacija se nikoli ne konča – je vedno »v procesu« (Hall, 1996). Identifikacijo vedno lahko »pridobimo« ali »izgubimo«, ohranimo ali zavržemo. Zato je identifikacija nekaj pogojnega in kontingentnega. Identifikacija tudi ne zavrže razlik, iz katerih je zrasla. Videz totalne stopljenosti subjekta z nečim je le fantazma inkorporacije. Hall opozarja na Freudovo pojmovanje identifikacije, po katerem je identifikacija vedno povezana s »použivanjem drugega«.

Identifikacija je proces artikulacije, »šivanja«, ki je neka strukturalna naddoločitev in ne zajemanje. Vedno je nečesa preveč ali premalo. Je označevalna praksa in zato podvržena procesu, ki ga Jacques Derrida imenuje *la difference*. Identifikacija sloni na fantazmi, projekciji in idealizaciji. Objekt identifikacije je lahko nekaj, kar ljubimo, ali nekaj, kar sovražimo. Pogosto potegnemo reprezentacijo objekta nazaj v nezavedno, tako da postane nekakšen nezaveden del sebstva. Identifikacije ne predstavljajo koherentnega sistema odnosov, saj potekajo identifikacijske zahteve pod nadzorom nadjaza in so zato neenotne, konfliktne in neurejene. Podobno je tudi ideal jaza sestavljen iz identifikacij subjekta s kulturnimi ideali, ki niso nujno harmonični.

Tudi socialna oziroma kulturna identiteta nista neko kolektivno sebstvo, ki bi bilo skupno ljudem, ki imajo skupno zgodovino in tradicijo, in ki bi lahko

Paul Klee: *Siblings*, 1930
Vir: <http://www.abcgallery.com>

stabiliziralo, utrjevalo ali zagotavljalo nespremenljivo »enost« kulturne pripadnosti posameznikov ne glede na vse razlike med njimi. Identiteta ni nikoli poenotena in v pozni moderni je neznansko fragmentirana in razsekana, večkratno konstruirana z različnimi, pogosto sekajočimi se in nasprotujočimi si diskurzi, praksami in socialnimi položaji.

Identiteta je podvržena radikalni zgodovinski, nenehno se spreminja in preoblikuje. Razprave o identiteti moramo zato umestiti v vse tiste zgodovinsko specifične procese in prakse, ki so motili relativno »utrjen« značaj številnih populacij in kultur. Danes so to predvsem procesi globalizacije ter pospešenih in »svobodnih« migracij, ki so postali globalni pojav tako imenovanega pokolonialnega sveta in ki sodoločajo pozno moderno.

Frida Kahlo, *Dve Fridi*, 1939
Vir: <http://redescolar.ilce.edu.mx/>

Čeprav se zdi, kot da ima kulturna identiteta izvor v zgodovinski preteklosti, kateri skuša ustrezati, pa se vprašanje kulturne identitete nanaša na vprašanje, kako se zgodovinski, jezikovni in kulturni izvori uporabljajo v procesu nastajanja in ne bivanja. Kulturna identiteta nas nagovarja, da tu ni tako pomembno vprašanje, kdo smo ali od kod izhajamo, kot vprašanje, kaj lahko postanemo, kako smo bili predstavljeni ali kako bi predstavili sami sebe (Hall, 1996).

V svojem razvoju lahko identiteta deluje kot točka identifikacije in zavezano-sti le zato, ker nekaj izključuje, pušča »zunaj« sebe, zavrača. Vsaka identiteta ima svoj »rob«, eksces, nekaj več, česar ne more integrirati. Enotnost oziroma notranja homogenost identitete zato ni kako naravno dejstvo, temveč je družbeno in diskurzivno konstruirana s pomočjo zaprtja. Vsako poimenovanje kake identitete nujno vleče s seboj, pa čeprav po tistem in neizgovorjeno, neko drugo in drugačno identiteto, nekaj, kar ji »manjka«.

Hall se sklicuje na Laclaua in Derridaja, ki sta pokazala, da se afirmacije identitet gradijo na izključitvah nečesa in na oblastnih razmerjih, ponavadi na hierarhiji med dvema poloma, npr. moški – ženska, belci – črnici itd. Pri tem terminu moški ali belci zaznamujejo ljudi na sploh, ženske in črnici pa imajo vlogo naključnih oznak v nasprotju z nezaznamovanima izrazoma moški ali belec. Enote, ki jih proglašajo identitete, se dejansko konstruirajo v igri oblasti in izključitev. So rezultat naturaliziranega, naddoločenega procesa zaprtja. Zato Hall (1996) uporablja izraz identiteta za točko srečanja, za črto šiva med diskurzi in praksami, ki nas skušajo interpelirati kot subjekte, ki nas pozivajo na mesto kot družbene subjekte posameznih praks, ter med procesi, ki proizvajajo subjektnost in nas konstruirajo kot subjekte, ki lahko govorijo.

Identiteta torej ni predvsem dosežek posameznika, ampak je mesto v strukturi družbenih konstrukcij, ki ga zasede oseba, ko se prepozna kot subjekt socialnih dejavnosti in kot član določene družbe in kulture. Raziskave o obliko-

vanju identitete kažejo, da pri določanju tega mesta le majhen del odpade na prizadevanja posameznika. Večina dela na identiteti pripada namreč simbolnim oziroma diskurzivnim redom, ki jih posameznik nezavedno in na videz spontano sprejema kot nevrprašljivo ozadje svojega delovanja in razumevanja sveta. Velik del teh raziskav so opravili avtorji socialnega konstruktivizma in avtorji sodobnih študij kulture. Za oboje je bistven proces subjektivacije, v katerem se posameznik vpiše v simbolni red diskurzov in se v njem prepozna kot socialni akter. Simbolni red interpelira posameznika v subjekt s tem, da se posameznik identificira z določenim mestom v polju diskurzov, kar mu nalaga določeno odgovornost in dopušča določeno samostojnost v delovanju. Postati subjekt je nujno povezano s tem, da spregledamo to paradoksalno zvezo med predredativno in avtonomijo.

Medkulturne primerjave in pristranskosti

Teorija socialne identitete v polju medkulturnih primerjav prinaša razlago za pojav *medkulturnih pristranskosti* (Billig, 1976). Do pozitivne identitete po tej teoriji namreč pridemo z *vzpostavljanjem pozitivnih razlik v korist lastne kulture*, da svojo kulturo ali mikro kulturo vrednotimo bolj pozitivno kot druge kulture (Tajfel, 1981). Podobne ali še bolj izrazite težnje po vzpostavljanju pozitivne razlike med lastno in tujo mikro kulturo so zaznali raziskovalci pri opazovanju skupin v vsakdanjem življenju, pri različnih etničnih manjšinah, pri mladinskih skupinah (Brown, 1995). To pristranskost v medskupinskem in medkulturnem komuniciranju lahko še okrepi situacijska pristranskost. Omenjeni učinek je namreč toliko bolj izrazit, kolikor več tekmovalnosti in boja za prestiž je v medkulturnem ali medskupinskem komuniciranju.

Težnja k homogenizaciji kulture ali subkulture je socialno moteča oziroma škodljiva, ker pomaga utrjevati medskupinske in medkulturne razlike. Širjenje negativnih predstav o drugih skupinah ali kulturah sloni tudi na tako imenovanih *iluzornih korelacijah*, na težnji, da pri tujih kulturah ali skupinah prej zaznavamo manj običajno in družbeno neodobravano vedenje kot pri članih lastne kulture ali skupine. Nagnjeni smo k temu, da jim tako vedenje pripisujemo pogosteje, kot do njega dejansko prihaja (Baron, Kerr, 2003; 165).

Pojav iluzornih korelacij je tesno povezan s *temeljno napako pripisovanja*, do katere pride, kadar ljudje pri neodobravanem vedenju pripadnikov drugih skupin ali kultur ne upoštevajo družbenih, ekonomskih ovir, in to vedenje razlagajo kot posledico neizogibnih kulturnih značilnosti. To pomeni, da člani ene kulture ali subkulture gledajo na vedenje članov druge kulture kot na neizogibno, »genetsko« določeno napako, kot na primer, »to je v njihovi naravi«. Temu pravimo *dokončna napaka pripisovanja* (Baron, Kerr, 2003; 166). Socialnohistorične teorije posebej poudarjajo nastanek »pozitivne razlike« zaradi kulturnih, zgodovinskih in družbenih razlogov. Ugotavljajo kulturno, zgodovinsko in družbeno relativnost pojava poudarjanja medkulturnih razlik in poudarjanja lastne kulture. V zahodni kulturi so dominantne vrednote tekmovalnost, konkurenčnost in razlikovalnost, zato je prav za zahodno kulturo značilno prizadevanje k medkulturnim razlikam in k dajanju prednosti lastni kulturi (Werherell, 1996; Sampson, 1990).

Avtorji evropske šole socialne psihologije, Tajfel, Turner, Doise, Moscovici, so v zadnjih desetletjih razvili teorijo medkulturnih procesov, ki zavrača ustaljene predstave o tem, da lahko medskupinsko oziroma medkulturno vedenje razložimo po pravilih medosebnega vedenja in komuniciranja (v Brown, 1990). Komuniciranje med člani iste mikro kulture ali kulture poteka po pravilih medosebnega komuniciranja, kjer vstopamo v komuniciranje kot osebe z osebnimi značilnostmi in menjamo medosebne perspektive, ob čemer predpostavljamo, da med nami obstajajo razlike. Ko pa stopamo v stik in odnos z osebami iz drugih kultur, mikro kultur, skupin, potem delujemo kot člani teh skupin ali kulture, ne kot posamezniki, osebe. To pomeni, da sebe in druge zaznavamo in presojamo kot predstavnike teh kultur, ne kot osebe s posebnimi značilnostmi. Tedaj stopijo v ozadje osebnostne značilnosti, v ospredje pa stopijo kulturne in skupinske značilnosti, ki se ravna po drugačnih pravilih. V medkulturnem komuniciranju tedaj ne nastopamo kot »jaz«, »ti«. V ospredje stopijo odnosi »mi«, »vi« ali »oni«.

Medkulturno ali medskupinsko komuniciranje je vedno namenjeno tudi medkulturni primerjavi oziroma socialnemu ovrednotenju lastne skupine ali kulture. S to primerjavo pridemo do novih pozitivnih ali negativnih elementov socialne oziroma kulturne identitete. Zato si v procesu medkulturne ali medskupinske primerjave prizadevamo k temu, da je primerjava za nas ugodna, da okrepi našo socialno identiteto. Če ocenimo, da se lastna skupina ali kultura glede kakšne lastnosti izkaže za boljšo od druge, doživimo pozitivno izkušnjo svoje socialne identitete. In nasprotno, če je ta primerjava za lastno skupino neugodna, to pomeni grožnjo lastni socialni in skupinski identiteti.

Charles Barsotti, The New Yorker Collection

Vir: <http://www.cartoonbank.com>

Medkulturno komuniciranje je potemtakem tudi oblika kulturnega in socialnega umeščanja človeka, ki poudari njegovo pripadnost posamezni kulturi ali skupini. Socialni svet se razdeli na »nas« in one »druge«. Zgolj komuniciranje znotraj lastne skupine ali kulture redko izpostavlja socialno identiteto, pogosteje pa individualne razlike in osebno identiteto ljudi. Zanimivo je, da se v odnosih in soočenjih z drugimi kulturami ali skupinami čutimo intelektualno in čustveno bolj povezane z lastno kulturo in različne od drugih kultur. Šele navzočnost »drugih« torej poudari lastno kulturno in skupinsko identiteto. Pri tem vseskozi vrednotimo prestiž lastne kulture in ga primerjamo s prestižem drugih skupin in kultur tako, da smo bolj pozorni na razlike med kulturami kot na tisto, kar je skupinam ali kulturam skupno.

Pri medskupinskem ali medkulturnem primerjanju pogosto podlegamo različnim napakam v presoji. Ena izmed osnovnih teženj ali napak je, da previško vrednotimo lastno in prenizko druge skupine. Tajfel pravi temu fenomenu (1978) proces *vzpostavljanja pozitivne razlike* med skupinami ali kulturami v prid lastni kulturi. Z vzpostavljanjem pozitivne razlike umetno povečamo

vrednost lastne kulture in posredno izboljšamo tudi lastno samopodobo. Ta proces je temelj za pogost pojav *medskupinske ali medkulturne diskriminacije*.

Kako je mogoče nadzorovati te procese in zmanjšati njihove učinke, ki negativno vplivajo na medkulturne odnose in otežujejo sporazumevanje in komuniciranje med pripadniki različnih kultur in okolij? Wilder (1986) je sistematično raziskal modele zmanjševanja negativnih učinkov na medkulturno komuniciranje in predlagal naslednje metode:

- ▶ povečanje pomena individualnih značilnosti na račun stereotipnih skupinskih značilnosti tudi v medkulturnih odnosih in komuniciranju;
- ▶ zmanjšanje pomena skupinske identitete v socialni identiteti;
- ▶ zmanjšanje medkulturnih pregrad in meja, prizadevanje za večjo ohlapnost in prepustnost meja med kulturami.

Komuniciranje manjšinskih (sub)kultur in obrobni skupin

Kadar je medkulturna ali medskupinska primerjava konstantno neugodna za lastno kulturo ali skupino, kadar v tej primerjavi ni nobenega elementa, ki bi omogočalo pozitivno kulturno ali socialno identiteto njenim pripadnikom, se pri pripadnikih kulture ali skupine pogosto razvije občutek *skupinskega ali kulturnega prikrajšanja*. To je občutek nezadovoljstva zaradi neustreznih posledic socialne primerjave. Ta občutek je posebno močan, ko kot člani take skupine doživljamo diskriminacijo v stikih s člani dominantne skupine.

Kolektivni občutek prikrajšanja je povezan z ideali ali normami pravičnosti, ki potrjujejo občutke zapostavljenosti. Zato je to pomembno, nemara celo temeljno psihološko gonilo socialnih sprememb. Pomembna je sprememba v normah in vrednotah, in ne zgolj izenačevanje v socialni moči skupin. Zato so prizadevanja tradicionalno podrejenih skupin za enakopravnost, na primer prizadevanja ženskih gibanj, etničnih in spolnih manjšin, tako težavna in dolgotrajna. To niso le medskupinski konflikti, to so hkrati tudi gibanja za preobrazbo celotnega družbenega in medkulturnega polja, ki določa socialne pomene razlik med skupinami.

Proces medskupinske in medkulturne primerjave, ki je temu podlaga, posega v strukturiranje celotnega kulturnega in civilizacijskega polja, zato daleč presega proces medosebne primerjave ali interese posameznih skupin. S tem lahko razložimo spopade etničnih manjšinskih kultur z večinskimi, ki jim grozijo, da jih bodo asimilirale. Na grozečo asimilacijo, ki za pripadnike manjšine pomeni manjše možnosti za razlikovanje v družbenem polju, odgovarjajo te manjšine s poudarjanjem lastnih značilnosti in posebnosti.

Ker je jezik pogosto temeljno sredstvo razlikovanja in temeljni razlikovalni znak med etničnimi skupinami, poudarjajo zlasti jezikovne razlike in posebnosti ter pomen svoje kulture. Jezik je izraz medskupinskega vedenja in sredstvo za posredovanje tega vedenja. Tako se redaj, ko gre za majhne jezikovne razlike med različnimi etničnimi skupinami, skupine pogosto zatekajo k poudarjanju in stopnjevanju teh razlik, da bi tako dobile potrebno oporo za

različnost in za ustrezno pozitivno socialno identiteto svojih članov (Brown, 1995). To razlikovanje še zlasti izstopa zato, ker si ljudje v medosebnih komunikacijah v normalnih razmerah sicer prizadevamo za zmanjševanje jezikovnih razlik.

Drugo polovico dvajsetega stoletja so močno zaznamovala gibanja ustvarjalnih subkultur, ki so bistveno prispevala k družbenim spremembam. Manjšinskim kulturam lahko pripišemo velik del ključnih družbenih inovacij; to velja na primer za širjenje in poglobljanje ekološke zavesti, relativiziranje razlik med zasebno in javno sfero in med družbenimi sferami na sploh, detabuizacijo spolnosti in užitka, uvajanje novih družinskih in partnerskih oblik, priznavanje drugačnosti in odnos do drugačnih. Počasi, pa vendarle, prihaja do zgodovinskih sprememb v omenjenih vzorcih medskupinskih in medkulturnih razmerij, predvsem v razmerjih med dominantnimi kulturami in kreativnimi subkulturami.

Razlogi za to so številni. Med najpomembnejšimi pa so opuščanje hierarhičnih in bipolarnih modelov družbenega nadzora v dveh temeljnih procesih družbene reprodukcije:

- ▶ v procesu dela; zaradi razvoja sodobne informacijske tehnologije se v procesu dela zmanjšuje potreba po bipolarnih odnosih nadzora in upravljanja ter izvrševanja,
- ▶ v zasebnosti; sprememba spolnih in generacijskih razmerij in odnosov in pluralizacija partnerskih in družinskih vzorcev življenja.

Manjšinska kultura, ki trdno zagovarja svoje poglede, večino postopno privede do spoznanja, da sta mogoča in legitimna tudi drugačna interpretacija in drugačen pogled na stvari. Ko manjšinska kulturna skupina opazi, da vpliva na večinsko kulturo, se učinki njene konsistentnosti povečajo po učinku kotaljenja snežene kepe (Kiesler, Pallak, 1975, Mugny, 1984). Če se pokaže, da neka subkultura uspešno brani svoja stališča kljub pritisku dominantne kulture, potem se v očeh večine pokaže za toliko bolj upoštevanja vredno. Večina je tedaj pripravljena pripisati manjšinski kulturi avtonomnost, njenim stališčem in vedenjskim oblikam pa relevantnost. Šele to pripisovanje pripravi večino k temu, da začne manjšino jemati resno, da začne opazovati stvarnost tudi s stališča te kulture.

Po drugi strani je vpliv manjšinske kulture na večino manjši, če ima večina še druge, alternativne razlage za vedenje manjšinske kulture. Raziskave kažejo, da manjšinska kultura toliko bolj vpliva na večino, kolikor manj prepričana je večina v svoja stališča in mnenja (Mugny, 1984). Moscovici (1976) je razvil hipotezo o dveh pglavitnih načinih socialnega vplivanja v medkulturnem in medskupinskem komuniciranju:

Tom Cheney, The New Yorker Collection

Vir: <http://www.cartoonbank.com>

- ▶ značilen odgovor manjšinske kulture na komunikacijske pritiske dominantne kulture je popuščanje tem dominantnim pritiskom, zunanje prilagajanje in ne sprememba lastnih mnenj ali stališč. Torej se ne spremeni manjšinska kultura, samo navzven se prilagodi pritiskom;
- ▶ značilen odgovor večine na komunikacijsko delovanje konsistentne manjšine je vrednotenje. Dominantna večina ocenjuje, presoja, zakaj manjšina ohranja svojo konsistentno pozicijo, učinek ni samo zunanja prilagoditev stališčem manjšine. Če večina sprejme stališče manjšine, potem je posledica prava spreobrnitev in sprememba dominantne kulture.

Moscovici in drugi socialni psihologi torej opozarjajo, da manjšinske kulture vplivajo na večino drugače in na drugi ravni, kot vplivajo večje in dominantne kulture. Medtem ko večinske in dominantne kulture komunikacijsko delujejo neposredno in eksplicitno, s svojo ekonomsko ali politično močjo, deluje manjšina posredno in implicitno, s svojo ustvarjalnostjo in inovativnostjo (Moscovici, 1976). Večinske kulture predvsem zožujejo obseg in vsebino podanih alternativ v vedenju in stališčih svojih članov. Kreativne kulture manjšin pa motivirajo člane vse skupnosti k razširjanju alternativ. Moscovici (1976) poudarja tri načine, na katere lahko kulturne manjšine dosežajo ta vpliv:

- ▶ konsistentnost v delovanju in komuniciranju,
- ▶ vztrajanje pri svojih stališčih,
- ▶ opaznost pri večinski kulturi.

Vpliv manjšine na večino postane za večino »usoden«¹ tedaj, ko opazi, da manjšina ostaja zvesta svojim stališčem, svojemu obnašanju, da ni pripravljena na pogajanja ali na kompromise. V tem je moč manjšine. Nestabilnost, ki jo s svojo konsistentnostjo in vztrajnostjo v sistemu izziva konsistentna kulturna manjšina, ima dvojen značaj. Če se kulturna manjšina ne ukloni večini in ne ostane le pri pasivni odklonskosti, temveč hoče, da jo večina prepozna kot alternativo, tedaj se prelomi socialni pakt, zamenjajo se pravila igre (Mugny, 1984). Obenem z artikulacijo novih pogledov manjšina nakaže tudi smer sprememb. To vodi do vnovične vzpostavitve in preoblikovanja norm, do »spodkopavanja«² socialnega sistema. Kulturne manjšine postanejo tedaj lahko usmerjevalec družbenega razvoja, pa čeprav bodo morda ta proces uredili drugi družbeni dejavniki in zgodovinski pogoji.

VLOGA TUJCA IN TUJSTVA V KOMUNICIRANJU

Ljudje ponavadi za komunikacijske partnerje izbiramo tiste osebe, ki so nam blizu, ki so nam v pomembnih vidikih podobne ali se ujemajo z nami. Ne moremo pa vedno izbirati ljudi, s katerimi moramo komunicirati. Svet je preveč heterogen, dinamičen, da bi lahko zožili svoje komuniciranje le na tiste ljudi, ki jih poznamo, ki so nam blizu in se ujemajo z nami. Ljudje iz drugačnih kultur, kot je kultura, v kateri smo se socializirali, so nenehno okrog nas, torej moramo biti pripravljeni na srečanje z njimi. Tudi sami se pogosto znajdemo v vlogi tujca, v tujih okoljih. Prva izkušnja medkulturnega komuniciranja je prav izkušnja tujstva. *Obvladanje medkulturnega komuniciranja pa je predvsem obvladanje in preseganje negativnih dimenzij tujstva.*

Georg Simmel je (1950) tujca označil za osebo, ki je sočasno zunaj in znotraj. Lahko je fizično navzoča in deli z nami isto okolje, vendar kljub temu ne deli z nami vseh socialnih značilnosti okolja, ne pozna diskurza, žargona, ne pozna sredstev, s katerimi bi lahko dosegla svoje cilje. Fizični videz, obleka, obnašanje ali jezik tujca kažejo, da sodi k drugi skupini ali kulturi kot mi. Pogosto je rezultat takšnih srečanj s tujcem izogibanje in vloga tujca v komuniciranju pomeni negotovost. Težko je prekoračiti most med znanim in neznanim. Vešasih k temu pripomorejo vloge, v katerih nastopamo, na primer vloga gostitelja, lahko pomagata radovednost in želja po novih spoznanjih, in to naredi tujca privlačnega.

Korejski socialni psiholog Young Yun Kim je na temelju svojih izkušenj in izkušenj svojih rojakov pri življenju v sodobno ameriško kulturo razvil model *medkulturnega prilagajanja*, (Kim, 1995). Kim obravnava osebe, ki prehajajo iz ene v drugo kulturo kot odprte sisteme, ki si prizadevajo k neke vrste ravnorežju oziroma se želijo izogniti medkulturnim stresom. O tem, kako bodo delovale v novem okolju, se odločajo na podlagi nenehne izmenjave informacij s svojim okoljem. Tako pridobivajo nujno potrebna spoznanja o jeziku, navadah, vrednotah, neprijetnostih, vsakdanjih življenjskih vzorcih ljudi v tuji kulturi. S pomočjo vse bolj kompetentnega komuniciranja z okoljem razvijajo novo kulturno identiteto.

Kim (1995) uporablja pojme »tujec«, »gostiteljsko okolje«³ in »etničen«⁴.

Izraz »tujec«⁵ predstavlja osebo, ki vstopa v novo kulturno okolje ali se znajde v njem ter nima veliko predznanja in izkušenj z drugo kulturo. Tujci so na primer begunci, imigrantje, popotniki, tuji študentje, poslovneži, diplomati.

Izraz »gostiteljsko okolje«⁶ se nanaša na *ново kulturno izkušnjo tujca*. Gostitelji so ljudje v dani kulturi, njihove življenjske prakse, odnosi, razmerja, institucije, mediji.

Izraz »etničen«⁷ se nanaša na izvorno kulturo, iz katere prihaja tujec. Pri tem Kim predpostavlja, da je izvorna kultura tujca že pred njegovim prihodom pustila določene sledi v gostiteljski kulturi, na primer v medkulturnih skupinah pomoči, v kulturno mešanih soseskah. Te »sledi«⁸ pomagajo tujcem premagovati neizogibne težave in šoke v soočenju z gostiteljsko kulturo.

Kim analizira več dejavnikov, ki vplivajo na to, ali bo kak tujec postal kompetenten komunikator v gostiteljski kulturi. Najprej mora spoznati temeljna pričakovanja partnerjev, ki uokvirjajo gladko medosebno komuniciranje v novi kulturi. Tujec mora razviti ustrezne *kognitivne, čustvene in vedenjske kompetence*:

- ▶ H kognitivnim kompetencam sodi na primer poznavanje gostiteljske kulture, jezika, pogleda na svet, dominantnih prepričanj in vrednostnih orientacij.
- ▶ K afektivnim kompetencam sodijo nove odnosne, estetske, čustvene senzibilnosti.
- ▶ K vedenjskim kompetencam sodijo nova znanja, ki omogočajo odzivanje na značilne življenjske situacije v novem kulturnem okolju, odzivanje, ki je v skladu s pričakovanji in navadami domačinov.

Tujec mora v novi kulturi razviti višjo kognitivno kompleksnost, to je sposobnost, da misli in predeluje informacije bolj kompleksno, kot je bil navajen v domačem okolju. Zato je kulturna adaptacija zahteven proces, ki terja novo, zahtevno socialno učenje. Neredko so rezultat tega višje kognitivne in socialne sposobnosti, kot bi jih tujec dosegel, če bi ostal v svojem domačem okolju. Kim (1995) primerja proces medkulturnega prilagajanja s presajanjem rastline. Rastlino moramo najprej »izkoreniniti« iz prvotne podlage, v kateri je rasla, in jo nato na novo »ukoreniniti« v novo podlago.

Podobno tudi migranti iz ene v drugo kulturo doživljajo proces izkoreninjenja iz izvirne kulture in ukoreninjenja v novo kulturo. Migranti morajo v novem okolju zgraditi nove odnose, ki so kritičnega pomena za zadovoljevanje njihovih osebnih in socialnih potreb, morajo si pridobiti sredstva za preživljanje, se naučiti tujega jezika, poiskati prijatelje in znance, ki jim lahko zaupajo, najti morajo čustveno stabilnost in svojo novo socialno identiteto.

Proces »presajanja« v novo kulturo je pogosto travmatičen in postavlja imigrante pred številne izzive, ki si jih vnaprej ne morejo niti zamisliti. Kljub temu skozi dejavno sodelovanje v gostiteljski kulturi lahko pridobijo nekatere nujne informacije za to, da te izzive obvladajo (Kim, 1988; 105–6). Ta proces Kim opisuje tudi kot trojni proces stresa, adaptacije in rasti (Kim, 1995; 176):

- ▶ stres izhaja iz soočenja tujca z novo, njemu nedomačo kulturo,
- ▶ adaptacija pomeni pridobivanje novih kulturnih navad,
- ▶ rast pa pomeni pridobivanje novih izkušenj in novih idej skozi medkulturno učenje.

Kim (1995) poudarja, da ta proces ni linearen. Tujec se lahko tudi vrača »nazaj« k svoji etnični kulturi, da bi v njej našel podporo in olajšanje. Zato je tako pomembno ohranjanje stikov s sorojaki, z njihovimi etničnimi mediji.

Tujci se pogosto oprejo tudi na posameznike ali skupine ljudi v novem okolju, ki so nekoč doživeli podobno kulturno tranzicijo, kot jo doživljajo sami. Zato je koristno, da tujec čim prej naveže stike s takšnimi osebami. Ponavadi so to rojaki ali celo sorodniki, ki so nekaj časa ali celo vse življenje preživeli v gostiteljski kulturi. Nekateri avtorji kljub temu opozarjajo, da so takšni stiki lahko tudi negativen dejavnik kulturne adaptacije tujca. Kim (1995) meni, da takšna pomoč rojakov lahko tako podpira kot ovira kulturno adaptacijo

tujca, odvisno od tega, koliko komuniciranje z rojaki nadomešča njegovo komuniciranje z domačini v gostiteljski kulturi (Kim, 1988; 119).

Etnično komuniciranje, komuniciranje znotraj svoje kulture ovira kulturno adaptacijo zlasti tedaj, če se tujec druží z rojaki, ki se niso ustrezno prilagodili gostiteljski kulturi.

Kim (1995) poudarja predvsem dva dejavnika kulturne adaptacije tujca v gostiteljsko kulturo:

- ▶ *receptivnost*, sprejemljivost, pomeni obseg, do katerega gostiteljska kultura podpira in odobrava komuniciranje s tujcem in njegovo vključitev v svoje kulturno okolje;
- ▶ *pritiski h konformnosti* pa pomenijo pričakovanja, ki jih gojijo domačini glede vedenja tujca, oziroma vedenjske vzorce, ki naj bi jih po njihovem pričakovanju tujec čim prej osvojil.

Nekatere družbe in kulture so bolj prijazne do tujcev in multikulturno odprte. V takih družbah tujci ne čutijo velikih pritiskov h prilagajanju. Druge kulture so manj tolerantne in bolj zahtevne do tujcev. Nižja stopnja sprejemljivosti se kaže na primer v getoiziranih okoljih, predvidenih za domovanje tujcev in v socialnih praksah kulturne segregacije. Pritiski h konformnosti se najbolj kažejo v jezikovnih praksah oziroma v pričakovanju, da tujci hitro in čim bolj osvojijo jezik in vedenjske navade gostiteljske kulture.

Tujci nosijo s seboj določeno »prtljago« svoje izvirne kulture, ohranijo razne kulturne predispozicije, ki lahko pomagajo njihovemu kulturnemu prilagajanju na gostiteljsko okolje ali ga ovirajo. Gre predvsem za:

- ▶ kulturno prožnost,
- ▶ odprtost za spremembe in novosti,
- ▶ kognitivno in čustveno širino in samozavest.

Na splošno velja, da je kulturna prilagoditev tujca toliko težja, kolikor bolj se izvorna kultura razlikuje od gostiteljske in kolikor manj je gostiteljska kultura odprta in sprejemljiva za multikulturnost. Kulturno prilagajanje in prožnost po Kimu ne pomenita popuščanja samobitnosti tujca, temveč integracijo nove kulture v izvorno kulturno ozadje. Rezultat prilagajanja je nova medkulturna identiteta, ki zajema obe vpleteni identiteti in ju obenem presega (Kim, 1988). Ta širša perspektiva ni le ohranjanje etnične perspektive niti asimiliranje v gostiteljski perspektivi, temveč vsebuje elemente obeh in to tako, da te elemente na novo artikulira.

Stereotipiziranje v medkulturnem komuniciranju

Temeljni problem medkulturnega komuniciranja je pomanjkanje vedenja o tem, kdo je Drugi. Zato je pogosta značilnost medkulturnega komuniciranja *stereotipno pripisovanje lastnosti ljudem na podlagi njihove skupinske ali kulturne pripadnosti* ali pa mrzlično zbiranje dodatnih informacij o osebi oziroma kulturi ali skupini, ki ji pripada. S tem zmanjšamo negotovost pri srečanjih s tujimi

in drugačnimi. Pri tem uporabimo celo vrsto strategij za pridobivanje vedenja o drugi osebi.

Značilnost medkulturnega komuniciranja je tudi *povečana pozornost do »identitetnih ključev«*, kot so spol, starost, rasa, fizične značilnosti, poteze obraza, telesna podoba, višina glasu, način govora. Spol, starost in rasa predstavljajo tipične kategorije ali prototipe za socialno kategoriziranje, zato so tudi pri komuniciranju z osebami iz drugih kultur to najbolj poudarjene značilnosti. Na splošno si bolj zapomnimo »redke« osebne znake kot »tipične«, zato nam tujci bolj stopijo v oči, če se od nas bolj razlikujejo. Po drugi strani pa osebne znake tujcev interpretiramo v skladu s stereotipi, ki jih imamo o njih v svoji kulturi oziroma v svoji referenčni skupini. Če smo srečali malo pripadnikov neke tuje kulture, nam bodo prvi stiki z njimi dali tudi prototipske in stereotipne kategorije za nadaljnje vrednotenje pripadnikov te kulture.

Prva ovira pri srečanju s tujci so prav stereotipi in predsodki o članih drugih kulturnih skupnosti, ki so prisotni v našem lastnem kulturnem okolju. Značilno za stereotipiziranje je poudarjanje znotrajkulturnih podobnosti in med-

Robert Weber, The New Yorker Collection

Vir: <http://www.cartoonbank.com>

kulturnih razlik (Oakes, Haslam, Turner, 1994). Stereotipiziranje je namreč proces opisovanja ljudi na podlagi njihove kulturne skupinske pripadnosti, ne na podlagi njihovih individualnih značilnosti in posebnosti. S prekrivanjem dejanskih razlik med ljudmi kot posamezniki, s prilagajanjem kompleksnih informacij v preproste sheme, z opiranjem na številne kognitivne bližnjice, ki resnico žrtvujejo za hitro, približno predstavo ali še kaj hujšega, se ohranja omejena sposobnost predelave informacij. Že avtor pojma, Lippman, je stereotipe označil kot selektivne, samoizpolnjujoče in etnocentrične sodbe, ki konstituirajo zelo parcialno in neustrezno pot reprezentacije sveta. Beseda parcialno je

tu uporabljena v dveh pomenih: kot nepopolna in kot pristranska (v Ule, 2004).

V zgodnjih šestdesetih letih je znani socialni psiholog Tajfel objavil vrsto študij, v katerih je na novo razložil nastanek in uporabo stereotipov. Zanj sta nastanek in raba stereotipov kognitivni proces, ki je značilen za vse ljudi, čeprav tudi pravi, da je to rigiden kognitivni proces in da zanemarljivo individualne razlike (Tajfel, 1981). Iz te teze sta se razvili predvsem dve razlagi stereotipiziranja:

- ▶ razlaga stereotipizacije s pomočjo »navidezne korelacije«,
- ▶ socialno-strukturalna razlaga stereotipizacije.

Navidezna korelacija se nanaša na težnjo, da zaznavamo pozitivno ali negativno povezavo med različnimi fenomeni, med katerimi v resnici ni nikakršne povezave; na primer, zaznavamo močno pozitivno povezavo med člani iste skupine ali negativno korelacijo med člani različnih skupin.

Socialno-strukturalna razlaga stereotipov pa izhaja iz teze, da so stereotipi sredstvo za razlago in racionalizacijo obstoječih medkulturnih razlik. Iz medkulturnih razlik skušajo napraviti naravne razlike. Stereotipi o spolnih razlikah na primer skušajo prikazati kulturne razlike med spoloma kot posledico naravnih razlik med spoloma.

Obe raziskovalni usmeritvi se ukvarjata s pristranskostmi, s to razliko, da prva obravnava pristranskosti, ki so značilne za kognitivni sistem oziroma mentalno predelavo informacij, druga pa analizira pristranskosti, ki so družbeno in kulturno proizvedene.

Raziskave kažejo, da prihaja do pomembnih sprememb stereotipov, če pride do realnih sprememb v medskupinskih in medkulturnih odnosih. Do sprememb stereotipov lahko pride tudi zaradi pozitivnih medosebnih odnosov med člani različnih skupin ali kultur (Ule, 2004). Ta fenomen raziskovalci imenujejo tudi »hipoteza stika«, čeprav so nekatere raziskave pokazale, da je po srečanjih s pripadniki različnih skupin prišlo samo do omejene redukcije stereotipov. Zmanjšali so se stereotipi do konkretnih članov, ki so prišli v medsebojni stik. Stereotipi do skupine ali kulture kot celote pa so pogosto ostali nedotaknjeni. Do večjih sprememb stereotipov pride šele, če so člani drugih skupin reprezentativni člani oziroma, če se informacije dramatično razlikujejo od stereotipnih predstav, kadar pride do stika.

Predsodki in izključevanja v medkulturnih odnosih in komuniciranju

Ena najtežjih ovir za razumno medkulturno komuniciranje so kulturni, etnični, medskupinski predsodki. Kažejo se predvsem v nespoštljivem, netolerantnem ali prezirljivem odnosu do drugih oziroma drugačnih, na primer do pripadnikov drugih narodov, etničnih skupnosti, ras, kultur, do oseb z drugačnimi načini življenja, religioznimi, spolnimi usmeritvami. Postanejo nevprašljivo ozadje in opravičilo za vsakdanja diskriminacijska dejanja in prepričanja ljudi. Naselijo se v našem jeziku, predstavah, željah in fantazmah. Po njih se ravna samopodobe posameznikov. Predsodki so tedaj podlaga osebnih in socialnih identiteti posameznikov in kolektivnih praks skupin, ne samo tistih, ki imajo predsodke, ampak tudi tistih, nasproti katerim so predsodki usmerjeni, tistih, ki so objekti diskriminacije in predsodkov.

Predsodki so izrazite, pa vendar preproste komunikacijske forme. Ta izrazitost je podobna izrazitosti karikaturne: tudi karikature so toliko bolj izrazite, kolikor enostavnejše so, zreducirane na nekaj ključnih potez (Bergler, 1984). Podobno predsodki potencirajo določene značilnosti ljudi, skupin, kultur. Ne zanimajo jih odtenki, temveč ekstremni prikazi. Predsodki živijo od polarizacij, od povečevanja razlik med razredi objektov. Vendar nevarnost predsodkov ni predvsem v njihovi iracionalnosti, oddaljenosti od stvarnosti, temveč v vrednotnih ocenah, ki jih ponujajo posameznikom in skupinam (Brown, 1995). Vrednotenje nujno spremlja predsodke, saj so predsodki pomembni za delovanje le skozi vrednotenje socialnih objektov. Sodbe, ki jih spremlja vrednotenje objektov, so stabilne. Že barve, s katerimi označujemo

etnične skupine, so različno vrednotene in imajo različno pomensko področje – na primer beli, črni.

Predsodki vodijo naše zaznavanje zunanjega sveta, ne da bi sami to opazili. Največkrat povzročajo negativno popačenje podobe objekta, povzročajo pa tudi močno selektivno pozornost opazovalca do vedenja drugih ljudi. Opazovalec je pozoren le na tiste vidike vedenja drugih oseb, ki so v skladu z njegovimi predsodki. Predsodki se oblikujejo s pomočjo socialnih reprezentacij, ki prevladujejo v kaki družbi in so vedno izraz določenih psiholoških, socialnih in/ali ekonomskih interesov vplivnih družbenih skupin.

Tajfel (1978) ugotavlja, da so predsodki tista stališča članov ene skupine do članov kake druge skupine ali kulture, ki omogočajo poudarjanje zaznanih razlik med kulturami in dajejo članom določene kulture občutek uspešnosti ali večje vrednosti. Ker poudarjanje razlik in prednosti najlaže dosežemo tako, da druge ocenjujemo negativno, sebe ali lastno kulturo pa pozitivno, so predsodki o drugih skupinah in kulturah najpogosteje negativni. Težava je v tem, da so predsodki neobčutljivi na strategije prepričevanja, argumentiranja, boljšega komuniciranja in boljših medosebnih stikov, razen kadar je to del obsežnejših sprememb v družbenem okolju in kontekstu, v katerem se ustvarjajo in ohranjajo predsodki.

Predsodki kot element družbene moči in oblasti sodijo seveda v ideološki in politični okvir družbe, ne zgolj v socialnopsihološko domeno. Ko so socialni psihologi locirali predsodke predvsem v posameznike in ne v družbo ali kulturo, so jih zožili na obseg individualnih patologij. V ta namen so konstruirali kategorijo predsodkovne osebnosti (npr. avtoritarne osebnosti) in njej nasprotne tolerantne ali libertarne osebnosti in ju postvarili kot realne stvarnosti z jasnimi mejami. S tem so spregledali družbene patologije – patološka razmerja moči, konfliktno interese različnih skupin, ki ustvarjajo ozračje, ugodno za bohotenje predsodkov. Predsodkovne osebnosti so bile označene za iracionalne in alogične, saj potrebujejo strokovno in moralno »rehabilitacijo«. Po Augoustinosu in Walkerju (1995) je to pojmovanje imelo pomemben politični učinek, namreč odvrčanje pozornosti od družbenih in strukturnih značilnosti, ki eksplicitno ali implicitno podpirajo tako delovanje posameznikov.

Jack Ziegler, The New Yorker Collection

Vir: <http://www.cartoonbank.com>

Predsodkovno komuniciranje presega okvire medkulturnega komuniciranja, čeprav je tam zelo zakoreninjeno. Nastopa v medskupinskih odnosih, v odnosih med spoloma, med generacijami, med bolj in manj izobraženimi, med člani različnih razredov in socialnih slojev. Zajema širok obseg pojavov, od pavšalnih etničnih, nacionalnih in verskih pripisovanj in oznak, seksističnega humorja in sovražnega govora do izrecno propagandnih rab v množičnih medijih ali na političnih zborovanjih. Predsodkovno komuniciranje omogoča, da v skrčeni obliki izrazimo svoja prepričanja in negativna čustva

ter izzovemo podobne misli in čustva pri drugih poslušalcih. S tem, ko opozorimo na domnevno podrejenost drugih ali drugačnih, pomagamo ohranjati pozitivno samopodobo svoje lastne skupine (Ruscher, 2001).

Predsodki so ena največjih ovir za razumno medkulturno komuniciranje. Medkulturno komuniciranje je tako rekoč arhetip predsodkovnega komuniciranja. Pri tem pa moramo upoštevati, da so že predsodki sami sporočila, in to zelo »učinkovita« sporočila, ki združujejo verbalne in neverbalne znake tako, da zadevajo tako tiste ljudi, ki so njihove »tarče«, kot njihove nosilce. »Tarče« zadevajo tako, da se znova potrdi njihova stigma. Nosilce predsodkov pa tako, da jih zaslepijo, da na »tarčah« ne vidijo več ljudi, temveč le objekte stigmatizirajoče kategorizacije. To pa že pomeni, da predsodki niso nekaj, kar bi bilo le »v naših glavah«, temveč so še bolj med nami, v oblikah komuniciranja, odzivanja drug na drugega, v diskurzih, argumentih, ki jih vedno znova in brez razmišljanja aktiviramo, kadar nanese beseda na druge in drugačne, na »naše« in »vše« pravice in dolžnosti. Niso torej toliko predsodki v nas, kot smo mi v njih.

Predsodki ponavadi nastopajo v bolj prikritih oblikah komuniciranja, zlasti v neverbalnem komuniciranju z drugimi; to je na primer neverbalno izražanje distance in nezanimanja za druge, izražanje lastne zvišenosti nad drugimi, podcenjevanje drugih in njihovih dosežkov. Predsodki so pravnice komunikacijske in interakcijske mikroinstitucije, v katere se zatekamo, kadar si želimo identificirati odnose med seboj in drugimi skupinami, pa tudi mikroideologije, ki nas virtualno pooblaščajo za razsodnike nad drugimi ljudmi celo tedaj, kadar o njih ne vemo tako rekoč nič drugega razen tega, da morda pripadajo »označenim« skupinam. Predsodki producirajo sovražni govor.

Oblikovanje stereotipov in predsodkov omogoča že vsakdanji govor s svojimi asimetričnimi oblikami za ljudi ali stvari različnega spola, fizične oblike in velikosti, za opise bolezni in zdravja, etnične, kulturne pripadnosti ljudi. Številne raziskave spolno pristranskega govora v različnih jezikih kažejo na izključevanje in podcenjevanje žensk v številnih jezikovnih skupnostih. Govorimo o težnjah k »seksističnemu govoru«. V večini jezikov se na primer uporablja moški spol ali moška oblika govora tudi kot oznaka splošnosti. V sodobnih razvitih družbah se uveljavlja bolj pozoren način govora, ki se izogiblje tem pristranskostim, vendar ostaja seksistični govor še vedno prisoten tako v jezikih, kot v kulturah.

Predsodkovno komuniciranje je sredstvo pozicioniranja skupin ali kultur v kontekstu medskupinskih in medkulturnih primerjav, namreč pozicioniranja, ki skupini, ki ji komunicirajoča oseba pripada, »dodeli« ugodnejši položaj glede na druge skupine, in s tem tudi pri osebi sami vpliva na pozitivnejšo samopodobo. Stereotipi in predsodki so izraz in sredstvo pozicioniranja. Še točneje, jezikovni in drugi simbolični akti, v katerih se kažejo in izražajo predsodki, so že tudi del zavzemanja odnosa predstavnikov enih skupin, kultur do drugih skupin, so sestavni del njihovega pozicioniranja.

Predsodki so vraščeni v nadindividualne sisteme pozicioniranja, predvsem v ideološke sisteme posameznih družb in kulturnih tradicij. Pomemben izvor stereotipov in predsodkov so razlike v družbeni moči, bogastvu, privilegijih

posameznih družbenih skupin in kultur. To pomeni, da ima *predsodkovno komuniciranje ideološko funkcijo opravičevanja lokalnega ali svetovnega družbenega reda*. Če kako manjšino opisujemo kot leno ali neumno, potem nam ti opisi pomagajo racionalizirati družbeni sistem, ki je ustvaril diskriminacijo in marginalizacijo te manjšine. Takšne racionalizacije obenem opravičujejo privilegije dominantne skupine. Stereotipi in predsodki so torej ukoreninjeni v mreži družbenih odnosov med skupinami in ne izhajajo le iz našega kognitivnega aparata (Brown, 1995).

Predvsem medkulturne raziskave o razlikah v pripisovanju so pokazale, da je pripisovanje kulturno specifično in močno podvrženo temeljnim načelom dominantnih ideologij v določeni družbi. V zahodni kulturi, ki postavlja osebo za središče vseh dejavnosti in procesov, prevladujejo individualistični vzorci socialnega pripisovanja (Augoustinos, 1995, Sampson, 1991). Samo na prvi pogled se zdi paradoksalno, da se ta individualizem spaja z esencializmom, ki vzroke in razloge za določeno vedenje ljudi išče v kaki najbližji generični skupini, ki ji pripada posameznik, v spolni, etnični ali rasni pripadnosti, v kulturni skupnosti, ki ji pripada. Gre za značilen ideološki obrat, ki kaki partikularni določbi podeli splošen in zavezujoč značaj in jo iz individualne določbe spreminja v generično.

Predsodki belcev oziroma zahodnjakov do pripadnikov nezahodnih kultur, religij, narodov se natanko ujemajo z ideologijo individualizma, podprto še s preostanki protestantske etike dela in liberalizma. Po tej ideološki konceptiji je merilo za vrednost človeka njegov uspeh oziroma neuspeh v družbi. V tej konceptiji gre za posebno obliko implicitne teorije pravičnega sveta. Po tej teoriji posameznik pride do svojih dosežkov s trdim delom in s tem, da je zmagovalec v spopadih s svojimi konkurenti. Kdor ne uspe, si je po tej logiki kriv predvsem sam. Ker se večina pripadnikov nezahodnih kultur le težko podredi normam in pričakovanjem zahodne kulture, naletijo na mešanico odpora in izkoriščanja, diskriminacije in paternalizma, predvsem pa jih vsepovsod spremljajo predsodki o sociokulturni zaostalosti.

Vsi predsodki, ki prevladujejo v zahodnih družbah, se lomijo skozi temeljno ideološko optiko teh družb in so toliko močnejši, kolikor bolj ustrezajo tej optiki. Predsodki do žensk in diskriminacija žensk so na primer lastni različnim družbam in kulturam vseh zgodovinskih obdobj, toda v zahodni kulturi so tesno povezani z »neekonomskim« statusom gospodinjkega in družinskega dela, ki večinoma pripada ženskam. Ženske se podcenjuje in poriska na obrobje predvsem zato, ker je v vsakdanji optiki teh družb njihova glavna domena zasebnost, družina, socializacija otrok, torej tisto področje vsakdanjega življenja, ki je odtegnjeno neposredni logiki dobičkov in izgub, konkurenčnih spopadov in na katerem se uspeh ne meri s storilnostjo in dosežki, zasluge in krivde pa se težko personalizirajo. Zato v sodobnih oblikah diskriminiranja žensk ne gre primarno za učinke patriarhalne ideologije, temveč za odrivanje celotnega področja družbene reprodukcije iz javnosti in družbene skrbi v partikularnost, nereflektirano zasebnost in odvisnost. Zato ni čudno, da je emancipacija žensk v sodobni zahodni družbi povezana predvsem z emancipacijo od teh tipičnih vlog, kar posledično vodi tudi do velikih demografskih sprememb in padca natalitete (Ule, Kuhar, 2004).

Dominantni socialni stereotipi in predsodki imajo svojo dokaj jasno vlogo opravičevanja sveta, to je konkretnih razmerij moči, privilegijev in diskriminacij. Stereotipi in predsodki podpirajo, racionalizirajo in legitimirajo obstoječi status quo v dani družbi. To je njihova ideološka funkcija. Opravičujejo izkoriščanje obrobni skupin, razlagajo bedo in nemoč določenih skupin in uspeh drugih s tem, da napravijo te razlike za dozdevno upravičene in naravne. Nastanek in utrjevanje stereotipov in predsodkov ni individualen kognitivni proces. Stereotipov in predsodkov posameznik ne »izumlja« na novo, vedno ko jih uporabi, pač pa je to kolektiven ideološki proces, ki je povezan z delitvijo moči, oblasti in odnosi v družbi.

Paul Klee: *Izbruh strahu*, 1939

Vir: <http://www.abcgallery.com>

Ideološko okolje je prodorno in zahrbtno, pravita Jost in Banaji (1994). Predsodki igrajo pomembno, če ne osrednjo vlogo v discipliniranju množic in vsakega posameznika. Omogočajo namreč ponotranjeno »nevidno oko«, ki neopaženo opazuje in nadzoruje vsakogar, samo pa se izogiblje pogledu in nadzoru. Je torej podobno panoptikumu, ki ga ima Foucault za jedro *mikrofizike oblasti* (Foucault, 1984). V jedru slehernega predsodka je strah posameznika pred tem, da bi lahko sam postal objekt predsodka, če se ne bo držal določenih norm in vedenjskih pravil. Predsodki igrajo tudi pomembno nadzorno vlogo pri žrtvah predsodkov. Ne glede na to, kako reagirajo nanje, z odporom, prilagoditvijo ali ponotranjanjem, vedno predstavlja ta odziv tudi element samonadzora in samodiscipline. Kot ugotavlja Goffman, morajo žrtve predsodkov nenehno voditi težavno identitetno politiko in skrbeti za takšno samopodobo, ki bo vendarle še omogočala stike z dominantno skupino (Goffman, 1963). To pa pomeni trajen samonadzor in ponavadi veliko samodisciplino.

Kot trdijo teoretiki diskurza, so predsodki predvsem komunikacijska in jezikovna dejanja, ne pa kognitivni ali percepcijski pojavi (Wetherell, 1996). Zato gradnja in razgradnja predsodkov nista predvsem kognitivni dejanja, temveč procesa konstrukcije ali dekonstrukcije socialnega sveta. Tako konstrukcija kot dekonstrukcija pa se dogajata v javnih in vsakdanjih (zasebnih) diskurzivnih praksah. Po Foucaultu (1984) so diskurzi *dominantne označevalne in vedenjske prakse, ki podpirajo, legitimirajo oblastne odnose*.

Oseba, ki na primer zagovarja seksistična stališča, ne argumentira svojih stališč, njej ni do »opisa sveta«. Postavlja se v določen odnos s svetom, še bolje, konstruira socialni svet, in to tako, da je njena skupina v dominantnem položaju. Socialne kategorizacije, ki jih pri tem uporablja, ne delujejo zgolj kot sredstvo socialne percepcije, ampak so del zgodbe, s katero si osmišlja družbeni svet (Wetherell, 1996). Zato predsodkovno komuniciranje ne deluje kot neke vrste zmote ali iluzije, ki bi temeljile na napakah človeškega procesa predelave informacij, temveč so deli ideoloških pripovedi, zgodb. »Ideološko« tu

pomeni, da moramo oblike govora in diskurza razumeti kot oblikovanje vzorcev družbenih odnosov, zlasti oblastnih odnosov in neenakopravnosti v družbi.

Wetherellova (1996) opozarja na pogosto nekonsistentnost predsodkovnih diskurzov. Primer takega protislovja je na primer argumentacija v prid omejevanju tuje delovne sile, češ da lahko dovolimo izobraževanje tujcev, vendar ne njihove zaposlitve in dovoljenja za bivanje, ker to bojda nasprotuje nacionalnim interesom. V takšnem »zagovoru« sta si očitno v nasprotju želja, da bi bili tolerantni, in želja po zavarovanju svojih prednosti. Wetherellova ugotavlja, da nihanja in nasprotja v argumentih, ki označujejo predsodkovno komuniciranje, kažejo na nasprotja v govorcih samih, na nejasnost njihove lastne identitete, na primer nihanje med ekskluzivistično nacionalno identiteto in kako bolj inkluzivno identiteto, ki ponuja socialno pomoč.

Človek ni naiven in omejen mislec, kot se zdi iz perspektive vsakdanjosti, temveč je nenehno vpleten v različne oblike diskurza. Šele kompleksna analiza teh oblik diskurza pokaže na ideološke okrajšave, pristranskosti, predsodke. Brez zgodovinskega in kritičnega stališča se niti ne prebijemo do teh ideologij v vsakdanjem razumevanju in govoru ali pa jih imamo za poenostavljana in napake v mišljenju. Billig ugotavlja, da vsakdanje ideologije, katerih del so predsodki, ponavadi niso močno usklajeni in homogeni sistemi idej ali prepričanj, temveč so fragmentarni, fluidni in spremenljivi (Billig, 1991). Lahko bi dejali, da velike ideološke zgodbe dejansko živijo v mnogoterosti vsakdanjih partikularnih mikroideologij. Ideološko mišljenje živi skozi nasprotja in nihanja od enega k drugemu polu nasprotja.

Predsodkovni diskurz nenehno oblikuje in preoblikuje, konstruira in rekonstruira podobo drugih ljudi, o katerih govori, kot tudi lastno identiteto govorcev. S tem, ko posameznik skozi govor razvija svojo različico družbenega sveta, pozicionira samega sebe v ta svet. Zato je proces izražanja predsodkov bolj fleksibilen in punktualen, kot se to zdi na primer teoretikom socialne identitete (Wetherell, 1996). Pri tem ne smemo imeti pred očmi le obrabljene klišejске fraze, ki so značilni za predsodkovno komuniciranje, ampak tudi obsežnejše oblike komuniciranja, kot so prepričevanja, argumenti, normativne zahteve. Predsodkovno komuniciranje nastopa kot sestavina nenehnih dialogov in razprav znotraj družbenih skupnosti. Pri tem govorci govorijo tako, da so v skladu s svojo referenčno skupino. Spuščajo se v kolektivne oblike diskurza, sklicujejo se na različne avtoritete, prevladujoča mnenja, predvsem pa na tiste vzorce ideologij, ki branijo obstoječe ravnotežje sil in moči v družbi. Wetherellova govori o skupnostnem delu interpretacije, ki je socialnopsihološka osnova ideologij.

Napak bi bilo, če bi predsodkovno komuniciranje kot diskurzivne prakse imeli sedaj zgolj za retorične oblike, za jezikovno ali komunikacijsko stvarnost. To bi bila podobna zožitev, kot je kognitivistično pojmovanje predsodkov. Diskurzi namreč niso le govorna ali pisna praksa ljudi, temveč so mikroprakse, ki združujejo jezik, komunikacijske prakse in odnose, simbolne sisteme in družbena razmerja, v katerih potekajo govorne oziroma komunikacijske dejavnosti. So živi odnosi med ljudmi, ki konstituirajo identiteto posameznikov in skupin ter urejajo stvari v smiseln družbeni red. So tako

materialna kot duhovna praksa ljudi. Niso zgolj zavestna dejavnost ljudi, ker jih v veliki meri poganja spontana, nezavedna in afektivna dinamika naših želja, ujeta v razcep med fantazmo in realnostjo. Zanje res ustreza Foucaultova metafora o mikrofiziki oblasti.

Mikrofizike oblasti so lokalne oblike družbene dejavnosti, zlasti nadzorovalnih mehanizmov, ki združujejo objektivne sisteme: pravila, sankcije in nagrade, oblike nadzora in subjektivne sisteme; prepričanja, želje, strahove, čustva posameznikov. Foucault (1984) poudarja, da gre za vsakdanje mikroprakse, ki kot svojo bistveno komponento vključujejo določene discipline znanja, ki pomagajo obvladovati vedenje in subjektivnost ljudi na vseh ravneh družbe. Poudarja, da sodobne oblike oblasti niso nasilne in represivne, temveč temeljijo na samonadziranju in samovodenju ljudi. Danes skušajo ljudje svoje mikroprakse uskladiti z dominantnimi diskurzi o tem, kaj pomeni biti človeški. Predsodkovno komuniciranje je ena od osrednjih sestavin in orodij teh vsakdanjih mikropraks.

Tako kot sodobne oblike oblasti niso več neposredno nasilne in represivne, temveč delujejo posredno, skozi tok diskurzov in argumentacij, tudi sodobne oblike predsodkovnega komuniciranja niso zgolj skupki slaboumnih in nasilnih fraz o drugačnih, temveč so predvsem argumentativne strategije, ki skušajo doseči strinjanje tudi pri tistih, ki jih predsodki neposredno zadevajo.

Njihov cilj ni več neposredno, nasilniško odiranje obrobni na obrobje, podcenjevanje ali, nasprotno, povzdigovanje lastne skupine ali kulture, temveč pritisk, da bi tudi »drugi« sprejeli našo govorico o »sebi« kot svojo lastno govorico in se tako sami postavili na obrobje ter se prostovoljno izpostavili različnim vzgojnim, prevzgojnim, nadzoranim, zdravstvenim, socialnim in drugim posegom, s katerimi bi njihovo drugačnost izničili (to je strategija asimilacije) ali jih izolirali (strategija naturalizacije razlik). To seveda ne pomeni, da so sodobni predsodki kaj bolj racionalni ali resnični, kot so bili tradicionalni predsodki. Predsodki ne obstajajo zgolj v glavah in srcih ljudi, temveč med njimi in nad njimi. Za svoj obstoj potrebujejo določene materialne nosilce, ki so organizirani in artikulirani v diskurzivne mreže znakov, simbolnih sistemov, sistemov kodiranja sporočil in načinov sporočanja. Prav ta težko določljiva subjektivno-objektivna eksistenca dela predsodke in predsodkovno komuniciranje za tako izmuzljive predmete raziskovanja in še težje dostopne objekte načrtnih spreminjevalnih praks.

Ključni pojmi in opredelitve

Medkulturno komuniciranje pomeni interakcije, odnose, stike, samopredstavljanje, oblikovanje samopodobe drugih med člani različnih socialnih, kulturnih skupin. Medkulturno komuniciranje ne poteka samo med pripadniki različnih jezikovnih skupin, ampak tudi znotraj iste jezikovne skupine med različnimi družbenimi subkulturnimi skupinami.

Medkulturne razlike niso posledica naključnih dogodkov, ampak se razvijejo iz kulturnih razlik, na katere vplivajo družbenoekonomske, zgodovinske, socialno psihološke razlike med različnimi socialnimi okolji.

Edward Hall je prvi definiral temeljne značilnosti medkulturnega komuniciranja in postavil razliko oziroma delitev na: *kulture stika* ali tople kulture in *kulture odsomosti stika* ali hladne kulture.

Glede na načine sporočanja v različnih kulturah, razlikujemo med *kulturami nizke kontekstualnosti*, to je takšnimi, ki le šibko uokvirjajo načine komuniciranja in dopuščajo ljudem, pripadnikom teh kultur, precej izbire in *kulturami visoke kontekstualnosti*, ki močneje določajo načine komuniciranja med svojimi člani.

Medkulturno komuniciranje je vedno namenjeno tudi *medkulturni primerjavi* oziroma socialnemu ovrednotenju lastne skupine ali kulture. S to primerjavo pridemo do pozitivnih ali negativnih elementov socialne oziroma kulturne identitete.

Teorija socialne identitete v polju medkulturnih primerjav prinaša razlago za pojav *medkulturnih pristranskosti*. Do pozitivne identitete po tej teoriji namreč pridemo z *vzpostavljanjem pozitivnih razlik v korist lastne kulture*, da svojo kulturo ali mikro kulturo vrednotimo bolj pozitivno kot druge kulture.

Širjenje negativnih predstav o drugih skupinah ali kulturah sloni tudi na tako imenovanih *iluzornih korelacijah*, na težnji, da pri tujih kulturah ali skupinah prej zaznavamo manj običajno in družbeno neodobravano vedenje kot pri članih lastne kulture ali skupine.

Pojav iluzornih korelacij je tesno povezan s *temeljno napako pripisovanja*, do katere pride, kadar ljudje pri neodobranem vedenju pripadnikov drugih skupin ali kultur ne upoštevajo družbenih, ekonomskih ovir, in to vedenje razlagajo kot posledico neizogibnih kulturnih značilnosti.

Prva izkušnja medkulturnega komuniciranja je izkušnja *tujstva*. Obvladanje medkulturnega komuniciranja pa je predvsem obvladanje in preseganje negativnih dimenzij tujstva.

Izraz »*tujec*« predstavljata osebo, ki vstopa v novo kulturno okolje ali se znajde v njem ter nima veliko predznanja in izkušenj z drugo kulturo. Izraz »*gostiteljsko okolje*« se nanaša na *ново kulturno izkušnjo tujca*. Izraz »*etničen*« se nanaša na izvorno kulturo, iz katere prihaja tujec.

Na splošno velja, da je kulturna prilagoditev tujca toliko težja, kolikor bolj se *izvorna kultura* razlikuje od gostiteljske in kolikor manj je gostiteljska *kultura* odprta in sprejemljiva za *multikulturalnost*.

Prva ovira pri srečanju s tujci so prav stereotipi in predsodki o članih drugih kulturnih skupnosti, ki so prisotni v našem lastnem kulturnem okolju. Značilno za stereotipiziranje je poudarjanje znotrajkulturnih podobnosti in medkulturnih razlik.

Predsodkovno komuniciranje uporablja izrazite, pa vendar preproste komunikacijske oziroma diskurzivne forme. Potencira določene značilnosti ljudi, skupin, kultur. Ne zanimajo ga odtenki, temveč ekstremni prikazi. *Predsodkovno komuniciranje* živi od polarizacij, od povečevanja razlik med razredi objektov.

Nevarnost predsodkovnega komuniciranja ni predvsem v njegovi iracionalnosti, oddaljenosti od stvarnosti, temveč v vrednotnih ocenah, ki jih ponuja. *Predsodkovno komuniciranje* je sredstvo pozicioniranja skupin ali kultur, namreč pozicioniranja, ki skupini, ki ji komunicirajoča oseba pripada, »dodeli« ugodnejši položaj glede na druge skupine, in s tem tudi pri osebi sami vpliva na pozitivnejšo samopodobo.

Predsodkovno komuniciranje je vraščeno v nadindividualne sisteme pozicioniranja, predvsem v ideološke sisteme posameznih družb in kulturnih tradicij. Pomemben izvor stereotipov in predsodkov so razlike v družbeni moči, bogastvu, privilegijih posameznih družbenih skupin in kultur. To pomeni, da ima *predsodkovno komuniciranje* ideološko funkcijo opravičevanja lokalnega ali svetovnega družbenega reda.

Priporočena literatura:

Billig, M. (1976): *Social Psychology and Intergroup Relations*. Academic Press, London

Kim, Y. (1995): *Cross Cultural Adaptation: An Integrated Theory*. V: R. Wiseman (ur.), *Intercultural Communication Theory*. Sage, Newbury Park/CA

Neulip, E. T. (2003): *The Necessity of Intercultural Communication*. V: K. M. Galvin, P. J. Cooper (ur.), *Making Connections*. Roxbury Publ. Comp., Los Angeles/CA

Wetherell, M. (1996): *Group Conflict and the Social Psychology of Racism*. V: M. Wetherell (ur.), *Identities, Groups and Social Issues*. Sage, London

